

Hoffmann István – E. Nagy Katalin (szerk.): A Hajdúnánási járás helynevei. Magyar Nemzeti Helynévtár 1.

Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2024. 417 l.

2022-ben indult el a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával és a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke koordinálásával a Magyar Nemzeti Helynévtár Program (MNHP.). A programban hat térség (Magyarország, Felvidék, Kárpátalja, Partium, Erdély, Vajdaság) 23 egyeteme vesz részt annak érdekében, hogy a magyar nyelvterület földrajzi névkincsének mai és régi adatait szótári közreadás mellett adatbázisba rendezve mindenki számára elérhetővé tegye. A munkatársak száma bőven száz fölött van, lényegében a magyar névtan képviselői valamilyen viszonyban és mértékben valamennyien érintettek a projektben. A gyűjtőmunkát a projekt keretében tartott névtani kurzusokon részt vevő hallgatók is végezhetik majd a jövőben. Egy ekkora projekt felügyelete és koordinálása önmagában kihívást, de értékes lehetőségeket is jelent: a képzett hallgatók személyes közreműködésükkel közvetlenül hathatnak a nyelvre, a kultúrára és a tudomány társadalmi megítélésére. A közkinccsé tett helynevek a Magyar Nemzeti Helynévtár (MNH.) köteteiben és a Magyar Nemzeti Helynévtár Füzetek (MNHF.) sorozatában nyomtatott formában, míg adatbázisba rendezve a <https://mnh.unideb.hu> honlapon érhetők el. A folytatásban már megjelent első szótár kötetét az MNHP. e kötetén nem dolgozó munkatársaként ismertetem.

A magyar nyelvterület földrajzi nevei közel 200 éve foglalkoztatják a nyelvészek közösségét, és számos kezdeményezés indult ezek összegyűjtésére ezen idő alatt. Ezek közül most csak a sorozat közvetlen előképét, a 2015-ben a Magyar Névtár Kiadványai 35. köteteként *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei* címen megjelent szótárát emelném ki összevető szándékkal. Nem a módszeres összevetés a célom, pusztán a kötetek közti hasonlóság miatt teszem ezt, mely az olvasó számára is felismerhető.

A két kötet külleme és felépítése nagyon hasonló, mégis érdemes kiemelni néhány részletet. A földrajzi neveket mindkét kötetben települések szerinti bontásban találjuk meg, a településenkénti elkülönítést az eltérő színű fejlécek és a településekről készített légifotók segítik. A térbeli tájékozódást az MNH. 1. kötetének belső kötéstábláján járási térkép, a hátsón az országos térkép segíti. Továbbá mindkét szótárban találhatók képek, térképrészek illusztrációként néhány objektumhoz. Ezek nemcsak olvasóbaráttá teszik a kiadványokat, hanem a kutatómunka során feltárt adatok, magyarázatok befogadását is segítik. Az egyes települések helynevei jelennek meg különnyomatként az MNHF. sorozatában. Az

eredeti szándék szerint ezek a füzetek mindenben megegyeznek a járási kötetben közöltekkel, viszont sajnos néhány oldalszámnyi eltérés bizonyos füzetekben (pl. Polgár helynevei) megfigyelhető – erre a jövőben a szerkesztéskor ügyelni kell. Bár jelenleg költséghatékonysági szempontok is befolyásolják a megjelenési sorrendet, de talán jobb lenne az önálló sorozat voltát erősítve az összegző kötet előtt elkészíteni a szélesebb körben terjeszthető füzeteket – hiszen az idős adatközlők türelmetlenül várják ezeket. Az internetes megjelenés lehetőséget biztosít az esetleges későbbi, település- és járáshatárt érintő korrekciókra: ez természetes is, hiszen a névközségek nem ismernek település- és járáshatárokat. Az ilyen határterületek közti ingadozás szükségszerűen javítást igényel majd, a hosszabb idő alatt elkészülő járási köteteket már ezt elvégezve lehetne közreadni.

Mindkét kötet az Előszóval kezdődik. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás kötete A kötet felépítése és Tájékoztató a helynévtár használatához fejezettel folytatódik, ám a Hajdúnánási járás kötetéből mindez hiányzik. Ez részben érthető, hiszen így a sorozat összes leendő kötetéből hiányozhat, viszont az olvasó elesik a sajátosan szerkesztett szótár használatának megsegítésétől. Legalább az Előszóban érdemes lett volna utalni egy mondatban arra, hogy a használathoz szükséges szerkesztési és közlési elvek a honlapon vagy az előzménykötetben keresendők.

A korábbi kötetben ezt követően szerepel az egész járásra vonatkozó földrajzi köznevek gyűjteménye, majd a települések névanyagának feldolgozásához használt források egyesített jegyzéke. A gyűjtések közlése csak ezután, egy átfogó Helynévtár fejezetben következik. Az újabb kötetben ezek a részek a települések névanyaga után foglalnak helyet. Sorrendben: a földrajzi köznevek, majd a felhasznált források jegyzéke, ez után a helynévmutató következik.

A Hajdúnánási járás 6 településének névanyagát településenként más-más kutató gyűjtötte össze és dolgozta fel. Folyás helyneveit Porció Veronika, Görbeháza helyneveit Szalatyán Erzsébet, Hajdúnánás helyneveit Pásztor Éva és Reszegi Katalin, Polgár helyneveit Vékony Vivien, Tiszagyulaháza helyneveit Bódis Mira Mária és Török Eszter, Újtikos helyneveit Szép Szilvia adta közre. A szótári részt minden esetben megelőzi egy rövid településtörténeti összegzés, ezt pedig az élőnyelvi gyűjtések fontosabb körülményeinek rövid összefoglalása követi.

Ezután következik az élőnyelvi és történeti adatokból összeállított helynévgyűjtemény. Azért használom kényszerűségből ezt a hosszabb és valójában szerénykedő megnevezést, mert tulajdonképpen se nem szótár, se nem helynévtár kerül az olvasó elé. Nem feltétlenül olyan formájú gyűjtemény ez a szótár, melyhez a szélesebb közönség szokott, mert nem nevek, hanem objektumok szerint rendezetten találhatók meg az adatok és a hozzájuk fűzött magyarázatok. Vagyis az azonos valóságelemet jelölő névalakok egy szócikkben találhatók, az összetartozó alakváltozatok között gazdag utalószórendszer segít tájékozódni. A gyűjtemény

nem is helynévtár, mert nem egyszerűen listázza a neveket, hanem megadja a jelentésüket, a nevekkel jelölt objektumok helyzetét és azok egymás közti viszonyát, a nevek eredetét, illetve a bennük található közszavak pontos jelentését. Ezek mellett népi magyarázatokat és egyéb néprajzi, gazdasági, történeti szempontból fontos adalékokat is talál az olvasó. Ebből is látszik, hogy milyen mély kutatómunka és milyen alapos feldolgozás előzi meg a kiadványok megjelenését, melyek leginkább a „fogalomtár”-szerűen elrendezett enciklopédiához hasonlíthatnak. Ez az összetettség biztosítja azt, hogy jó eséllyel mindenki talál majd bennük a maga számára érdekességet.

Az olvasó a földrajzi nevek bemutatását és elemzését a táblanevek alapján rendezve találja meg. Ez az egy objektumhoz tartozó különböző névformákat átfogó köznyelvi alak, mely a térképeken is megtalálható. Ezután következik a névalakok közlése, a maitól időben visszafelé haladva. Olykor találni hosszabb mondatokat, szövegrészleteket, melyek a magyar egyszerűsített dialektológiai lejegyzésben kerülnek az olvasók elé. A szócikkek adatait olvasva feltűnhet az élőnyelvi gyűjtésből származó adatok alakváltozatainak hiánya: az élőnyelvi adatok főleg helyi nyelvjárási megfelelőket mutatnak, a regionális köznyelvi vagy köznyelvi szintet ritkán látjuk. Az eljárás mögött több szándék fedezhető fel. Már Szabó T. Attila is javasolta 1938-ban, hogy földrajzi nevek gyűjtésekor mindig fonetikusán jegyezzük le az adatokat (Szabó T. 1938: 11, 14), és kétségtelen, hogy akkor még túlnyomórészt nyelvjárási alakokat lehetett lejegyezni. Ma azonban a nyelvjárásaink már kevésbé vannak ennyire egységes állapotban, ráadásul több adatközlőt megszólítva számos ejtészváltozat is összegyűjthető. Az MNH. esetében az élőnyelvi adatok közül A magyar nyelvjárások atlaszára épülő dialektológiai kézikönyvekre támaszkodva megállapítható elsődleges alak részesül előnyben. Vagyis az atlasz adataiból idealizált nyelvváltozatok térbeli kiterjesztésével létrehozott absztrakció fedi el a nyelvi sokféleséget. Erre nem lenne szükség, hiszen arról pontosan beszámol minden település esetében a kötet, hogy az élőnyelvi gyűjtés a lakosok közül kiknek a névismeretét és nyelvhasználatát mutatja. A régiókra alapuló általánosítás megvalósítása azért is tűnik problémásnak a megtapasztalható nyelvi változatosság pontos leírása helyett, mert a helyi nyelvjárásokban szomszédos települések között is lehet eltérés.

Természetesen a jelenkort jellemző élőnyelvi alakbőség szükségszerűen megnövelné a terjedelmet, de lehetővé tenné, hogy lexikai és névszerkezeti elemzések mellett mélyebb nyelvtörténeti és dialektológiai vizsgálatokat is végezhesen az utókor. Ez a nyereség, úgy gondolom, van akkora, hogy érdemes legyen átgondolni a közlési elveket – hiszen a köteteket eleve több tudomány (néprajz, történelem, régészet, földrajz stb.) képviselői várják a jól hasznosítható adatok reményével. Számukra és az adatközlők számára nehézkessé válhat a névalakok, szövegrészletek értelmezése, kiolvasása. Az internetes felületen lesz lehetőség minden névváltozat megjelenítésére.

A névalakok jelenkori és történeti adatokat felvonultató része mellett a magyarázatok is olyan egységei a köteteknek, melyeknél szükségszerűségeből a(z ön)korlátozás elvét kell követni annak érdekében, hogy belátható időn belül az olvasókhoz jussanak a kötetek. Ez egyúttal feladatot ad majd a jövő névkutató nemzedékei számára további levéltári munkára, újabb adatközlők bevonására. A hatalmas gyűjtőgárdát mozgó projekt egységes elvei ellenére sem nyújthat egységes „szívnál” köteteket. A gyűjtők eltérő érdeklődéséből, felkészültségéből adódó szakmai háttér, valamint a gyűjtött területen korábban végzett terepmunka, a történeti feldolgozottság, az elérhető forrásokon kívül a bevonható adatközlők egyaránt befolyásolják végeredményt. Épp ez adja az MNHP. egyik szépségét: településenként közreadjuk azt a lexikálisan elemzett alapvető névkincset, amelyre támaszkodva később akár még részletesebb feldolgozások is készíthetők. Hiszen minél több adatot mozgatunk meg, annál nagyobb segítséget kapnak majd a jövőbeli feldolgozások. Adat és elmélet egymást kölcsönösen feltételező viszonyban létezhet a projekt során létrejövő online adatbázisban, mely bővíthető és javítható lesz. Akár mondhatnánk azt is, hogy a munka nem zárul le a jelenlegi közreadással. A névmagyarázatok is mélyíthetők lesznek, pl. Hajdúnánás *Borzik* földrajzi neve nem a *borzlik* 'borzlyuk' főnévvel lehet kapcsolatban. Inkább a honfoglalás után betelepülő török nyelvű népesítések *borsuq* ~ *borsiq* szavából (WOT. 157–158; Kun 2002: 339) származhat, melynek alakváltozata a honfoglalás előtt *borz* alakban került át a magyarba.

A tartalomjegyzékek szerint mindkét kötet a Helynévatlasz című fejezettel zárul. Ugyanakkor a köteteket lapozva feltűnhet, hogy ilyen fejezetcím egyikben sincs. A kötetekben mindig a járási térkép megjelölés szerepel. A térképlapok külön oldalszámozással, T+lapszám jelzésével folytatódnak. Az atlaszhoz áttekintő szelvényezés, jelmagyarázat és a méretarány jelzése társul. Az MNH. első kötetéből (a bevezetőből hiányzó magyarázat miatt) azonban nem derül ki, hogy az élőnyelvi adattal rendelkező táblanevek állóval, a csak történeti adattal rendelkezők dőlt betűvel szerepelnek a térképlapokon. Noha ez az eljárás igazán szemléletessé teszi a múltbeli állapotokat, olykor teljessé teszi a névbokrok, viszonyított nevek mögötti hátteret, mégis ismét egy olyan idealizált térbeli állapotot mutat, amely valószínűleg sosem létezett. Szerencsésebb lehet forrásonként, gyűjtésenként, korszakonként bontva és ezek mentén külön rétegenként egymásra vetíthető módon bemutatni térben a névállományt, erre kiváló terepet nyújt majd az internetes felület. A térképen szereplő történeti nevek dőlt betűvel szedése különösen az objektumhoz igazított elforgatott nevek esetében nem mindig egyértelmű, más nyomdatechnikai kiemelés (aláhúzás, félkövérezés) könnyebben megkülönböztethető tenné azokat.

Minden gyakorlati munka számos változtatáson esik át a megvalósulás során: nem lehet minden lehetséges kihívásra felkészülni. Az ismertető számára is könnyebbé szeretnénk tenni, ha válogathatna a kötetek között, látva az e kihívásokra

adott válaszokat az egyes kötetekben. Ugyanis a projekt olvasókhöz is eljutó, kézbe vehető tagjai (füzetek, szótárak) a szélesebb közönséghez szólás és a tudományos minőséget biztosító elvek között egyensúlyoznak. Az arra való törekvés helyett, hogy e két, olykor egymásnak ellentmondó szempontnak egyszerre feleljen meg a közreadott anyag, néhány ponton talán szerencsésebb lenne a gyorsabban elkészíthető MNHF. és a több időt igénylő MNH. letisztult profilú elkülönülése. Így a projekt megvalósulásával létrejövő újabb tudományos eredmények és a társadalmasítással járó erények jobban ki tudnának domborodni. A digitalizáció lehetőségét kihasználva az elvileg végtelenségig bővíthető internetes felületen ezek a különbségek amúgy is feloldódnak.

A Magyar Nemzeti Helynévtár Program a magyar nyelvterületen található mai és egykori földrajzi nevek összegyűjtését célozta. A kötetekben, füzetekben és az interneten elérhető honlap moduljain (szótár, térkép) több tudományág szempontjából is kiemelten értékes információk jelennek meg. A közreadott anyagok mögött hatalmas merítésű történeti és élőnyelvi gyűjtőmunka áll. Egy-egy szótár elkészítésekor lényegében az egykori világot próbáljuk meg a nevek által mentálisan reprezentálni, majd térképre vetíteni. Minél több gyűjtést teszünk közzé, lényegében annál több munka várja a kutatókat. A sorozatban megjelenő anyagok bizonyára ösztönzőleg hatnak majd a különböző tudományágak kutatóira.

Irodalom

- Bába Barbara (szerk.) (2015), Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Kun Péter (2002), Néhány kun eredetű családnév. Magyar Nyelv 98: 336–342.
- Szabó T. Attila (1938), Miért és hogyan gyűjtünk földrajzi neveket? [Különnyomat.] Népművelési Füzetek, Kolozsvár.
- WOT. = Róna-Tas, András – Berta, Árpád (2011), West Old Turkic. Turkic loanwords in Hungarian. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

NÉMETH DÁNIEL

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Debreceni Egyetem